

A Rákóczi-szabadságharc eszmei fegyverei: a kuruc nyomtatványok

»Sokan azt mondják; hazánk mostani szabadulásának idejében kard kell több, mint könyv« — így jellemezte az író Ujhelyi István kortársainak véleményét II. Rákóczi Ferenchez írott levelében. A fejedelem azonban másképpen gondolkozott és a nyomtatott betűt is beállította a szabadságharc fegyverei közé.

Az első nyomdával bíró város, mely a fejedelemhez csatlakozott, Debrecen volt. 1703. július 28-án került kuruc kézre, s augusztus első napjaiban már készen van a szabadságharc első nyomtatványa: *Rákóczi díszes kiállítású oltalomlevele*. Már nyomják hadgyűjtő pátensét és toborzó tisztjei számára szóló, pátens formájú igazolását is. 1705 őszén történt pusztulásáig a debreceni nyomda dolgozik legtöbbit a kurucok számára. Innen kerül ki Rákóczi híres kiáltványának, a *Recrudescenti*-nak és a nemzeti egység érdekében írt híres felekezeti közti imádságának első kiadása is.

Mikor a Felvidék is felszabadul a Habsburg-uralom alól, nyomdák egész sorát kerü. kuruc fennhatóság alá: a katoliku-

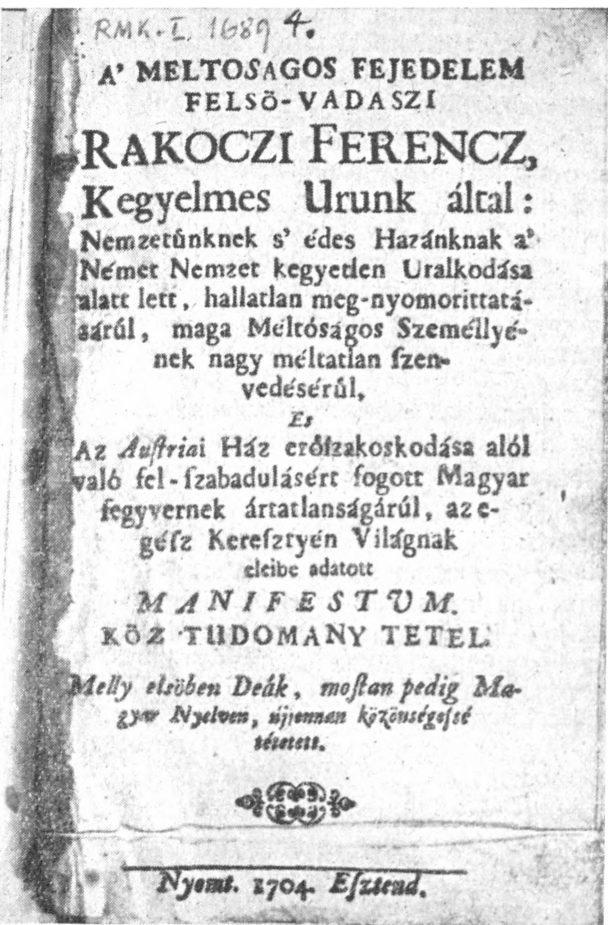
sok nagyszombati és kassai, az evangélikusok lőcsei, késmárki és zsolnai oltalmosai (nyomdaműhelye). A kuruc szabadságharc döntő változást hoz a nyomdák életébe: eddig jórészt vallásfelekezetek szolgálatában állottak, most a szabadságért harcoló nemzet szolgálatában teljesítik igazi hivatásukat. A jezsuitáktól elvett nagyszombati könyvnyomtató műhelyben a magyar nép igazát védelmező kiáltványok látnak napvilágot és a kuruc hadsereg ediktumai készülnek. Vallásnyomtatványaik is lényegesen különböznek a korábbiaktól: *Rákóczi Magyarországnában nem kerülhet ki sajtó alól olyan nyomtatvány, mely egymás ellen uszítaná a külső ellenség ellen fegyverkezőket, az egyházi irodalom is a nemzeti egység ügyét mozgatja, a harcoló nemzetet erősíti*. Rákóczi cenzúrája gondosan vigyáz arra, hogy az ellenség szóhoz ne jusson a kuruc nyomdatermékekben, s mikor az 1704. évi lőcsei kalendárium történeti részében olyan sorokat talál, melyek »nemzetünk gyálatára valók«, a mappárt lefogalmatja.

Erdélyben, a kolozsvári nyomdában, a nemrég elhunyt Misztótfalusi Kis Miklós betűi szolgálják a nemzeti függetlenség ügyét. Itt lát napvilágot a kuruc harc öntudat erősítésére Zrínyi Miklós nagyírú, kurucok között már kéziratban jól ismert röpirata: az *Afium (Ne bántsát a magyart!)*.

A könyvek és a nyomtatványok jelentős része nyomdajelzés nélkül került ki a nyomdából, ezért még csak hozzávetőleg tudjuk megmondani: melyik nyomda mivel járult hozzá a nemzeti művelődés-emeléséhez és a szabadságharc szellem-erősítéséhez. A Rákóczi-szabadságharc megkezdésének 250. évfordulóját a magyar könyvtörténetének szakemberei azal szeretnék megünnepelni, hogy összegyűjtik és nyomdák szerint osztályozzák — keletkezésük körülményeire is rávilágítva — a kuruc nyomtató-műhelyek termését. A munka eredményeképpen máris kezd kibontakozni nyomdászatunk történetének egy eddig alig-alig ismert szakasza; a nagy kuruc szabadságharc nyomdászata és könyvtörténete. Az országos Rákóczi-kiállítás előkészítő kutatómunka során Rákóczi korábban ismeretlen egylevelűs nyomtatványai kerültek elő, s levéltári adatokból arra következtetünk; még rejtőzik néhány könyvtári kolligátumainkban és a levéltárak iratkötegeiben.

Midőn a kurucok számára dolgozó

*II. Rákóczi Ferenc kiáltványa.
A legelterjedtebb kuruc kiadvány, 1704-ből*

nyomdák természetét számbavesszük, figyel-
münk elsősorban a szabadságharc politi-
kai és katonai kiadványaira irányul. A
kuruc országgyűlések: a szécsényi, a ma-
rosvásárhelyi és az ónodi gyűlés aktái és
artikulusai a nagy nemzeti küzdelem he-
sős történetének és a régi magyar nyomdá-
szatnak drága emlékei, akárcsak a béke-
tárgyalások meghiúsulásáról szóló, külse-
jükben ékes, tartalmukban meggyőző,
stílusukban költői lendületű kiáltványai a
fejedelemnek. »Egy szabad ország szabad
városában«, alighanem a löcsei nyomdá-
ban nyomták a kurucok romek publicistá-
jának, Ráday Pálnak, a magyar szabad-
ság védelmére írt munkáját és Brenner
pépost művét a pápával szemben a ma-
gyar főkegyúri jog védelmére.

A kuruc publicisztika legnevezetesebb
alkotását, Rákóczi *Recrudescunt* kezdetű
manifesztumát (kiáltványát) »édes ha-
zánknak a' német nemzet kegyetlen ural-
kodása alatt lett hallatlan meg-nyomorít-
tatásáru, maga méltóságos személyné-
nek nagy méltatlan szenvedésérül, és az
Austriai Ház erőszakoskodása alól való
fel-szabadulásért fogott magyar fegyver-
nek ártatlanságáruk« három nyomdában
is nyomták (Debrecen, Lőcse, Nagyszom-
bat). Ez volt a legnagyobb példányszám-
ban megjelent és legelterjedtebb kuruc
kiadvány. Magyar szövegét megkapta a
kuruc hadsereg mindenik ezereskapitánya,
hogy ezzel is erősítse vitélzei öntudatát és
harci készségét, latin szövegei eljutottak
Európa minden országába, s talán nincs is
olyan európai nyelv, amelyre le ne fordít-
ták volna.

Rákóczi felismerte, hogy a hazát a go-
nosz tanítás és a hamis hír mérgétől is
meg kell védelmeznie, ezért a szabadság-
harc történetének minden jelentős esemé-
nyéről tájékoztatta a nemzetet. A kor
rendi felfogása szerint a föld népére és a
harcoló jobbágykatonára nem tartozik az
ország dolga. A *fejedelem szakított ezzel
a felfogással: pátenseit felolvasztatta a fal-
vakon és a katonaság sorai előtt.* Rákóczi
emberséges, melegen zengő hangja a ku-
ruc nyomdászat két jelentős termékén, a
két újvári kiáltványon keresztül eljutott
a mépig.

Külföldön is — egészen Kossuthig —
Rákóczi a magyar szabadság ügyének
legnagyobb propagátora: »Mennyen a vi-
lág eleiben igaz ügyünknek istenes folyta-
tása, ellenben az Ausztriai Háznak az dol-
gok végzésében való színes állhatatlansá-
ga, hogy fegyverünk meg-mozdulása ne
nékünk, hanem az ellenkező rész szokott
keménységének« tulajdonítottassék. Majd
másfél századot kell várnunk, míg újra

*Kuruc nyomtatvány:
Utasítás a várparancsnokoknak*

akad egy magyar férfi, aki a szabadsá-
gáért küzdő nemzet igazát ekkora kö-
velkezetességgel, bátorssággal és felelős-
séggel viszi a világ színe elé »*Európa tá-
jékoztatására, a haza védelmében, melynek
gonosz vadaskodások és téves újsághírek
vesztett híreit keltették.* Rákóczi az első
magyar állami férfi, aki felismeri a sajtó
jelentőségét, s tudatosan, tervszerűen fel-
használja az ellenség ellen a haza szolgál-
tatában. A kuruc nyomtatványok tehát
nem csupán a magyar nyomdászat törté-
netének kegyelettel őrzött emlékei, hanem
önvédelmi harcunk dokumentumai is.

A betű és a fegyver szövetségét mégis
leghívebben a szabadságharc katonai kiad-
ványai ábrázolják. A kuruc hadiszabályza-
toknak egész sorozatát őrzik könyvtáraink.
Az ónodi *Regulamentum Universale*-ről
tudjuk, hogy 2000 példányban nyomták. A
várparancsnokok számára készült *Utasítás*
a legjobb kuruc nyomtatványok egyike.

A XVIII. század eleje az időszaki sajtó
virágzásának ideje Európában. 1703. au-
gusztusa óta a Habsburg-birodalom or-
szágait egy Bécsben szerkesztett felhiva-
tatos jellegű lap: a *Wienerisches Dia-
rium* tájékoztatja az eseményekről. Meg-
lepő, mennyire érdekl a újság a kor ma-

INSTRUCTIO.

**Kire valamely Várnak 's erőfő-
nek igazgatása biztatatik , leg-elsőben-is
szükség , hogy az tanúter hadi ember legyen , 's
alatta lévő Préfidarius Tifztekkel és Grégáriu-
sokkal egyenlőképen egész authoritással birjon . A Vár-
nak minden fogyatkozásit ki-tanúllya , hogy azok miatt
esiető szerentsételefeket meg-előzhelle .**

**A' Hadakozásnak idején , és a' mikor az ellenfeg közel vagyon .
Várhoz közel hasznontalan árkok ne legyenek , sőt az elő-
fákat , gazokat , és fővényeket-is , melyekkel az ellenfeg
magát el-rejthetné , vágalfá-ki .**

**Hogy a' felvonó hidak el-ne romollyanak , és a' fertés fák , vagy
géme , 's egyéb akármínemű rekeftek , egész készlettel
tartassanak , arra szorgalmatos gondgya legyen .**

**Az erőfőteget , vagy annak belső részeit marhákkal gázoltatni ,
vagy veteményes kertek tsináltatással erőteleníteni ne en-
gedgye .**

**Ha a' keze alatt lévő Préfidariusok kevés számmal vannak , a'
Várnak tsak egy kapuját tartassa nyitva , a' másikat pedig
hanem ha nagy szükség kényszeritené , ne nyitassá-meg .**

**Tifztriben áll az-is , hogy a' mely fogyatkozásokat a' Várban
éfsre véfizen , tudniük a' Lévétáknak , avagy ágyú fzeke-
rek-**

A

gyar olvasóját. Sok újság jut be az országba, a novellák — ez az újság neve akkor — szakadatlanul jönnek Lengyelország és Havaselve felől, megzavarják az embereket, s olykor a német propaganda többet árt, mint a német fegyver. Berthóti Ferenc, kuruc generális méltán nevezte nyomtatott hazugságoknak e novellákat. »Ne láttassék mind igaznak lenni, az kit az idegen nemzet szokott promulgálni novellákban«, ezért adta ki Rákóczi kancelláriája a kuruc nyomdászat legérdekesebb termékét, az első magyar újságot: a Mercurius Veridicus ex Hungaria című időszaki lapot. Mivel elsősorban a külföld tájékoztatására szánták, latin nyelven adták ki az Igazmondó Magyar Mercurius-t.

A szabadságharc idején felvirágzó magyar irodalomról — bármennyire színes és gazdag a kuruc nyomdák termése — még vázlatos képet sem nyerhetünk a nyomtatásban megjelent művek alapján. A vitézi költészet a világirodalomban egyedülálló fejlődésre jut el, de kéziratossá maradt. Mindössze három nyomtatásban megjelent versről tudunk. Igen érdekes a sólyomkői várkapitány: Szoboszlai Sámuel verseinek sorsa. Midőn kéziratát »prelud alá« küldötte, postája a váradi labancok kezébe esett. Debreczeni Ember Pál egy németek által feladott és felégetett város üszkei, törmelékei közül szedegeti össze kéziratát, s bár nagy történelmi műve 1708 tavaszán már nyomdakészen állott, csak húsz esztendő múltán jelent meg Hollandiában. Szerencsésebb volt Rákóczi másik pártfogoltja, a fejedelemhez való hűségéért

Erdélyből kibujdosó Pápai Páriz Ferenc. Mai napig élő híres latin szótára a Rákóczi-szabadságharc irodalmának és nyomdászatának egyik legszebb emléke. Sok könyvnek csak a címe maradt fenn: Ujhelyi István Magyar napraforgóvirágja talán meg is jelent, hiszen Rákóczi sürgette a lőcsei nyomdában megjelenését, de egyetlen példányát sem ismerjük.

Háborús időben, megpróbáltatások között, olykor kihagyásokkal, de méltóan és eredményesen dolgozott a magyar nyomdászat a szabadságharc nyolc esztendeje alatt. Résztvett az ország harcában és osztozott szenvedésében. A debreceni nyomdát 1705 ősztén a császári hadsereg úgy elpusztította, hogy a felkelés folyamán nem is lehetett többé üzembe helyezni. Majdnem erre a sorsra jutott az ellenség elől menekülő lőcsei üzem is.

A magyar könyv sorsa sem volt könnyebb. Két nagy könyvtárunkat pusztítja el példátlan barbársággal az ellenség: a nagyenyedit és a debrecenit. S hogy teljes legyen a romlás: a debreceni könyvtár megmentett töredékét a budai jezsuiták ünnepélyesen elégették. Pedig Rákóczi védelmébe vette és meg is mentette az országból száműzött jezsuiták könyvtárait... Az író Dobraviczai Sáfár Miklósnak 200 tallér értékű bibliotékáját égették fel a németek. Ilyen panaszt akárhányszor idézhetnénk.

A kuruckor irodalmának és nyomdászatának minden darabja művelődésünk tűzből és viharból kimentett emléke: a karddal és könyvvel folytatott szabadságharc drága dokumentuma.

ESZE TAMAS

Pápai Páriz Ferenc kuruckori latin-magyar és magyar-latin szótára, a szerző arcképével